

מהדורת ווינרעב
גליון שבועי
אחרי- קדושים | תשע"ח

משא ומתן

יו"ל ע"י בית הוראה עץ חיים | בנשיאות הרב חיים קאהן שליט"א | גליון ר"ס

קו ההלכה-1

תשומת לב בריבית

המאמר שלפניכם, העוסק בענייני ריבית, נכתב לכבוד 'יום עיון בענייני ריבית' שיערך אי"ה ביום א' הבעל"ט פעמים רבות נפגשים אנו בבית ההוראה בחוסר ידע מוחלט של הבריות בענייני 'ריבית'. כך נגרמים מכשור לים ובאים לידי עוגמת נפש. לשם כך, רואים אנו צורך לצאת ולעורר על נושאים אלו ולהעלות מספר מקרים שיכחים אשר ניתן להיכשל בהם באיסור חמור זה. במאמר זה נכתבו היסודות, ולפרטים המדויקים בכל מקרה לגופו יש משמעות.

ריבית מצויה כמעט בכל עיסקה. הלוואות ושכירות/ חכירות (Leases), עמלה על איחור בתשלומים (Late fees) והנחות בתשלום מראש. כאשר הבדלים דקים יש בכוחם להפוך את העיסקה ממותרת לאסורה. במאמר שלפנינו נציין מספר יסודות וכללים בהלכות ריבית, בעזרתם יוכל כל אחד להכיר על העיסקה שלפניו אם יתכן ויש בה איסור ריבית ויעשה שאלת חכם.

במחשבה תחילה, קודם מעשה, ניתן לערוך כל עיסקה כמעט באופן המותר להלכה. בדיעבד, לאחר מעשה, קשה מאד ולעיתים בלתי אפשרי בכלל לתקן את העניין בלא שיבוא הפסד כספי על אחד הצדדים. מובן איפוא חשיבות הדבר להתנהל בכל עיסקה כזו מראש על פי ההלכה.

איסור תורה לגבות 'ריבית' מ ישראל אחר או לשלם 'ריבית' ל ישראל. הגדרת ריבית, כל תשלום שמתווסף לחיוב בצמוד להמתנת המעות שהחזיק החייב בממון זמן נוסף. איסור ריבית הוא אף כאשר החייב משתמש בממון זה ומרוויח בהן סך רב (טו"ז - יורה דעה, סימן ק"ס סק"א).

רישום משכנתא (Mortgage) על שם אחרים - ראובן, הרוכש בית, מבקש שהבית והמשכנתא יהיו רשומים על שם שמעון (קרוב משפחה או חבר). הסיכום בין שני הצדדים הוא שבכל המסמכים המשפטיים וברשויות הבית יהיה רשום על שם שמעון, אבל בפועל ראובן הוא בעל הבית והוא ישלם את כל החובות הבאות מחמתו.

מבחינת הבנק המלווה את הכסף, ראובן אינו קיים כאן בעיסקה כלל. לריבית, שמעון הוא הלווה והוא אחראי על התשלומים. משמעות הדבר להלכה, כי שמעון לווה מעות מהבנק והלווה אותם לראובן, כאשר ראובן משלם יותר מסך המעות שקיבל לריבית מראובן, הרי זו 'ריבית'. זאת אף אם התשלום מתבצע מיד ראובן ישירות לבנק, נחשב הדבר שהמעות באו מיד ראובן לשמעון. כאשר התנו על כך מלכתחילה, ריבית קצוצה היא ואסורה מן

פסקי דינים

דיני גניבה ו' הרב חיים קאהן שליט"א

השבת גניבה

חיוב השבת הגנב חייב להשיב את הגניבה שהרי התורה חייבה אותו בתשלומי כפל, אבל אינו לוקה על הלאו הניתן לתשלומין¹, הפוסקים דנו האם השבת גניבה ניתק למצות עשה של השבת כמו גזילה שניתק לעשה שנאמר 'והשיב את הגזילה'².

תשלומי הגניבה אם הגניבה בעין חייב להחזיר לבעלים ואינו יכול לפטור עצמו בדמי הגניבה³, ואם נאבדה או נשברה הגניבה מאליה, חייב לשלם כשווי בשעת הגניבה⁴.

שבר הגנב או איבד את הגניבה בידים⁵, אם התייקרה משעת הגניבה חייב לשלם את הקרן כשווי בשעת האבידה או שבירה⁶, שאז איבד אותה לגמרי מהבעלים, אבל אם הוזלה משעת הגניבה, משלם הקרן כשווי בשעת הגניבה שלא יהיה חוטא נשכר⁷.

זודע לבעלים על הגניבה, והחזיר הגנב את הגניבה האם חייב לבקש מחילה.

גונב מגנב הגונב מהגנב אפילו לאחר ייאוש, אם הגניבה קיימת בעין חייב להחזיר לבעלים⁸, ואם הגניבה אינה קיימת פטור לשלם כפל⁹, ובה נחלקו הפוסקים האם חייב לשלם קרן לבעל-לים¹⁰, ויש שכתב שאף לסברתו שפטור מחיוב גנב, מ"מ אם איבד את הגניבה בידים חייב לשלם לבעלים כמזיק¹¹.

אישה

חיוב השבת הוא הן על איש שגנב או אישה שגנבה, שהרי שווין הן לכל עונשין שבתורה¹², אלא שאשת איש שגנבה או חליפי הגניבה, דהיינו דמי המכר שקיבלה בעד הגניבה¹³, עדיין בעין מחזירים לבעלים.

אם הגניבה או חליפי הגניבה אינם בעין, ואין לה נכסים משלה, יכתבו פסק דין שחייבת לשלם, והגנב גבה מכתובה לאחר שתתגרש או תתאלמן¹⁴, אבל אם יש לה נכסי מלוג חייבת למכור מיד בטובת הנאה¹⁵, אבל לא תמכור את הכתובה בטובת הנאה¹⁶.

חרש שוטה וקטן

חרש שוטה וקטן שגנבו, שאינם בני דעת פטורים מכל עונשין, פטורים מהשבה¹⁷, ומ"מ אם הגניבה בעין¹⁸ או אם מה שהקטן קיבל בעד הגניבה עדיין בעין, מוציאים מהם ומחזירים לבעלים¹⁹, אבל אם הגניבה אינה בעין, פטורים מדינא לשלם, ואף לאחר שהגדיל הקטן או השתפה השוטה פטורים מדינא לשלם על מה שגנבו בקטנותו או שטותו²⁰, ויש שכתב שאם הקטן שגנב נהנה מהגניבה, כגון שאכלו, חייב מדינא לשלם לאחר שהגדיל, ואם איבד את הגניבה ולא נהנה ממנה כשהגדיל חייב עכ"פ לשלם קצת לצאת ידי שמים²¹, והביא מספר חסידים²² שכתב שישלם הכל.

עוד כתב בספר חסידים שאם היה קטן מאוד כיון שאינו זוכר מה עשה אינו צריך לשלם. עוד כתב שאם היה חכם ואחר כך נטרף דעתו ושוב התחכם ואמרו לו עדים מה עשה, אע"פ שפטור בבי"ד חייב לשלם.

בקשת מחילה

הגונב שציער לנגנב, כגון שנודע לו מהגניבה לפני שהחזיר את הגניבה, חייב לבקש מחילה על הצער, שכל עבירה בין אדם למקום אינו מתכפר לגמרי עד שיבקש מחילה על הצער שגרם לו²³.

[1] רמב"ם הל' גניבה פרק א' הל' א'. [2] השאגת אריה סי' פ"א כתב הואיל וניתן לתשלומין הוא ניתק לעשה של השבה, אבל בשו"ת חוות יאיר סי' קצ"ג כתב מדיוק הרמב"ם שרק ניתן לתשלומין אבל אינו ניתק לעשה, ועד"ו בחידושי הר"מ סי' שמ"ח ס"ק ב', וכן בעונג יו"ט סי' ק"ח בהג"ה ד"ה ולכאורה. [3] סי' שני"ד סעיף ב'. [4] שם סעיף ג'. [5] כ"כ הקצות ס"ק ב' והנתיבות ס"ק ג' והקשו על הסמ"ע ס"ק ז' שלא כתב כן. [6] הקצות ס"ק ב' מבאר שהחייב לשלם ד' הוא מדיני מזיק, והנתיבות בסי' ל"ד ס"ק ה' דעתו שחייבו מדיני גזל ולא משום מזיק. [7] שם וסמ"ע ס"ק ה' ו'. דיני שינוי יתבארו בע"ה דיני גזילה. [8] ראה סי' שני"ד סעיף ב', וה"ה בגונב מהגנב, ראה רמב"ם הל' גניבה פרק א' הל' י"ז, ועיין רש"י ב"ק ס"ח א' ד"ה ושני (הראשון) שמשלם הקרן לגנב ראשון, וצ"ע, והאחרונים האריכו בזה. [9] ב"ק ס"ח א'. [10] הקצות סי' ל"ד ס"ק ג' ונתיבות שם ס"ק ה' כתבו שפטור לשלם, אבל במלבושי יו"ט חו"מ סי' י"א הביא מתוס' ר"ד ב"ק ק"א ב' שהמיעוט של גונב מהגנב הוא רק מכפל, וכן באבן האזל גניבה פרק א' הל' י"ד הוכיחו משו"ת הרא"ש כלל ס"ד סי' א' (ובטור סי' שמ"ח סעיף י"א) שחייב בקרן לבעלים. [11] נתיבות שם. [12] סי' שמ"ט סעיף א' וסמ"ע שם ס"ק א'. [13] שם, אבל עיין הגהות רע"א שצ"ח לחלקת מחוקק אה"ע [14] המשך הערות בעמוד ב'

קו ההלכה-1

התורה (שלחן ערוך - יורה דעה, סימן קס"ח סעיף י"ז, טו"ז סימן ק"ע סק"ג). האיסור הוא אף כאשר המלוה אינו נהנה כאן במאומה.

תשלום המשכנתא של המוכר על ידי הקונה - מקרה דומה להנ"ל הוא כאשר ראובן המוכר את ביתו לשמעון חייב עדיין לבנק מעות עבור המשכנתא שהוציא על הבית. כאשר הקונה מסכים להתחייב לפרוע את התשלומים לבנק במקום המוכר, יש כאן משום ריבית.

למשל, שוויו של הבית הנמכר הוא \$1,000,000. מתוכם פורע הקונה \$500,000 כעת, ונוטל על עצמו לשלם את המשכנתא של המוכר על סך \$500,000, בתשלומים לבנק. הלא אם היה פורע את כל סך הקניה מראש, היה המוכר מסכים למכור את ביתו בסך \$1,000,000 ותו לא מידי. רק מחמת שהקונה משתהה בתשלום מחצית הסכום ומשלמו לבנק בתשלומים במשך שנים, על כן נוסף לסך הבית את סך הריבית שייחייב הבנק.

(באם הבנק יסכים להעביר את המשכנתא על שמו של הקונה, יהיה הדבר מותר - ראה חלקת יעקב חלק ג' סימן קצ"ו ובבית יהודה עיקרי דינים פרק כ"א סעיף כ"ו).

שיתוף אחרים בהלוואה (Co-borrower) - לדעת פוסקים רבים גם בכך יש איסור. לדוגמא, כאשר ראובן מבקש ללוות מעות אך המלוה אינו סומך ובוטוח עליו דיו. אשר על כן מבקש הוא שיתוף עוד אחד בהלוואה. יתכן ואותו משתתף נחשב כלווה על מחצית מהמעות ושוב הלווה אותו לראובן עבור ריבית (משנת ריבית פרק י"ח סעיף י"ד).

במקרים אלו גם קיימת ערבות (ערב קבלן) עבור הקרן והריבית מצד המשתתף כלפי המלוה הגוי, אשר גם בזה יש חשש ריבית (שלחן ערוך - יורה דעה סימן ק"ע סעיף א', חוות דעת שם סק"א ושלחן ערוך הרב הלכות ריבית סעיף ס"ד).

שותף סמוי (Silent partner) - ראובן משקיע את מעותיו בנכס, ומשתתף עם שמעון ששמו אינו מופיע בהלוואה שנלקחה לצורך הרכישה. כפי שכבר נתבאר לעיל, ראובן הוא הלווה היחיד מהבנק, וממנו לוח שמעון את חלקו. אם ישלם שמעון את הריבית שמחייב הבנק על חלקו, ריבית היא והדבר אסור (שלחן ערוך - יורה דעה, סימן קס"ח סעיף י"ז ובטו"ז שם סימן ק"ע סק"ג).

הלוואה משותפת (Joint loan) - שני שותפין נוטלין הלוואה בריבית לצורך השקעה, אך החלקים אינם שווים. כגון, ראובן בעלים על 70% מההשקעה ושמעון רק על ה-30% הנותרים. כיון שההלוואה היא בשותפות, הרי שכל אחד יש לו בה 50%. בכדי שלראובן יהיה 70% מההשקעה עליו לשלם חלק זה ממ"ע עותיו, והוא נצרך ללוות מעות אלו, 20%, משמעון (ראה משנת ריבית פרק י"ח סעיף י"ד). גם אם החלקים שווים יש מקום להתעורר על איסור ריבית, מאחר וכל אחד ערב (ערב-קבלן) על חלקו של השני (שלחן ערוך - יורה דעה, סימן ק"ע סעיף א', חוות דעת שם סק"א ושלחן ערוך הרב הלכות ריבית סעיף ס"ד).

כרטיס אשראי (Credit card) - דירוג האשראי של ראובן נמוך ושמעון מסכים לתת לו כרטיס הנושא את שמו של שמעון וראובן יפרע כל מה שמשתמש בכרטיס. אם ישלם ראובן את הריביות והעמלות איחור, הרי שזו ריבית. הלווה מהבנק הוא שמעון שהלווה מעות אלו לראובן, וכל הריביות נזקפות לחובת שמעון. כל סך שראובן ישלם יותר ממה שקיבל בשעה שהשתמש בכרטיס, זו ריבית. ואף אם ראובן ישלם זאת ישירות לחברת האשראי וכנ"ל.

הדברים אמורים אף אם שמעון הופך את ראובן למשתמש מורשה (Authorized user). וכן מי שמשתמש בכרטיס האשראי האישי שלו עבור עסק משותף שיש לו עם אחרים (לצבור נקודות Points) על ידי השימוש של ראובן, אין בכך משום ריבית וכמו שנתבאר ב'קו ההלכה' גליון קל"ד).

בכל הנ"ל יש לתת את הדעת ולערוך היתר עיסקא כדת וכדין.

בנקים ומועדוני הלוואות (Lending clubs) **בבעלות יהודיים** - קיימים בנקים למשכנתאות (כגון: Quicken Loans) ומועדונים (כגון: WEBBank), הנמצאים בבעלות יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות וענייניהם מתנהלים שלא על פי היתר עיסקא, וכל עיסקה נושאת ריבית עימם, אסורה (זאת דווקא אם המעות באות מהם. כאשר הם רק מספקים את השירות להלוואה, אין בכך כל איסור).

עורך דין (Lawyer), נוטריון (Notary) ויועץ משכנתאות (Mortgage broker) - הלווה, המלווה, הערב והעדים, כולם בכלל האיסור (שלחן ערוך - יורה דעה, סימן ק"ס סעיף א'). אשר על כן, יש לעורכי הדין ולנוטריונים לזהר שלא ליתן ידם לסייע בהלוואה שיש בה ריבית (ש"ך שם סק"א). וכן אסור לתווך הלוואה נושאת ריבית מישראל לישראל (שם).

אמנם, לסייע לישראל לקבל הלוואה בריבית מגוי, אין בכך כל איסור כאשר גלוי וידוע שאין המעות שלו ואינן באות מידי ליד הלווה (להבנת הענין ראה ש"ך סימן קס"ח סקע"א וברית יהודה פרק ל"א הערה ה'). כאשר ניתן לטעות בכך, אסור הדבר משום 'מראית העין' (שלחן ערוך - יורה דעה, סימן קס"ח סעיף כ"ג).

השקעות (Investments) - השקעות, אף אם אין בהם כל הלוואה, יש מקום להיכשל בהם באיסור ריבית. אם המקבל מבטיח ומתחייב על תשלום הקרן אף אם זו תופסד, מבחינה הלכתית זו הלוואה, ויש כאן איסור ריבית (שלחן ערוך - יורה דעה, סימן קע"ז סעיף א'). האיסור קיים אף אם המקבל אינו מבטיחו לריוח כל שהוא. אלו מעשים שבכל יום, וחברות ההשקעה מתחייבות על אחריות על הקרן או חלקה במקרים רבים.

קו ההלכה-2

היתר עיסקא

שאלה: מהו היתר עיסקא ומה משמעותו? האם קיים נוסח סטנדרטי שניתן להשתמש בו?

תשובה: כפי שכבר נתבאר לעיל, רבים מהעיסקאות את ניתן להתירן בבניית העיסקא על ידי היתר עיסקא' כדת וכדין (שלחן ערוך - יורה דעה, סימן קס"ז סעיף א'). המאמר שלפניכם נוגע בעיקרי הדברים. זאת, מאחר ודעת רבים מהפוסקים כי יש צורך להבין את משמעות הדבר (ש"ח הקדוש - חולין, שו"ת צמח צדק - יורה דעה סימן פ"ח ושו"ת אגרות משה - יורה דעה חלק ב' סימן ס"ב) על כן נבאר בקצירת האומר את העניין.

ראשית, יש להבחין בין 'הלוואה' להשקעה'. ריבית על הלוואה, אסורה. ריוח מהשקעה, מותר. מעות ההלוואה הם של הלווה. אם ישתף הלווה את המלוה בריוח שבאו מהמעות, זאת עבור שממתיין המלווה עם חובו (אגר נטר), ריבית היא. בהשקעה, לעומת זאת, המעות נותרו ברשות המשקיע/הנותן. אשר על כן, אין כל איסור כשנטול את הרווחים הנובעים ממעותיו.

המסך המבדיל בין הלוואה להשקעה, הוא הסיכון/האחריות. הלווה מעות, עליו לשלמן ללא כל קשר אם הרווח בהן או הפסידן. אך המשקיע מעות, אם יפסדו המעות, יצא נקי מהן. אין להמקבל כל אחריות על הרווחים ואף לא על הקרן עצמה.

בהיתר עיסקא אנו מהפכים את הלוואה להשקעה. אך בכדי להפחית את הסיכון של המשקיע להפסיד את מעותיו במקרה של הפסד, אנו קובעים כי הפסד יוכל להיקבע רק על ידי שני עדים כדין וכהלכה. כמו כן, הלווה/המתעסק אינו נאמן לומר שלא הרוויחו המעות כפי שנדברו מתחילה, רק אם ישבע על כך בשבועה חמורה.

הצדדים מתנים מלכתחילה שהמתעסק יכול 'לפדות' את עצמו משבועה זו, על ידי שיפרע את הריבית/הרווח עליו נדברו בתחילה. כמעט בכל המקרים, יבכר ויעדיף המתעסק לשלם ולא להישבע.

בדרך כלל, היתר עיסקא הוא 'פלגא מלוה ופלגא פיקדון'. דהיינו מחצית המעות הן הלוואה ומחלק זה נוטל הלווה/המתעסק את רווחיו. והמחצית השניה הוא פיקדון, דהיינו השקעה, שממנה נוטל הנותן/המלווה את חלקו בריוח. אמנם, בכדי שלא תתפרש העיסקא שהלווה הסכים להתעסק אף בחלק הפיקדון רק תמורת הלוואה ויהיה בכך משום ריבית, חייב להוסיף לו בשכרו עוד דולר או יותר עבור טירחתו.

לעיתים, היתר עיסקא נעשה באופן ש'כולו פיקדון'. כל המעות והרווחים, של הנותן הם. רווחיו של המתעסק באים רק מהריוח שעולה יותר ממה שסיכמו שיטול הנותן. דרך זו באה לשימוש כאשר הנותן מבקש ריוח גבוה מאד, אשר במציאות אינו יכול לבוא רק מחצית השקעה.

ישנם שטרות בנוסח סטנדרטי, אך יש צורך להתיעץ עם מי שבקי בענייני ריבית לפני השימוש בהם. מקרים רבים דורשים פתרונות ונוסחאות מיוחדים. הטוב ביותר, לערוך 'היתר עיסקא' לכל מקרה לגופו.

שאלה: בדיעבד, לאחר שנעשתה עיסקה באיסור, האם יועיל כשיכתבו כעת 'היתר עיסקא'?

תשובה: כתיבת היתר עיסקא לא תתקן את האיסור שנעשה. כמו כן, לא יועיל שיצהירו שמעתה העיסקא כפופה להיתר עיסקא. על הלווה/המתעסק לעשות קנין ולהקנות לנותן את הרכוש בשוויה של ההלוואה, וכך נהפכת היא להשקעה ופיקדון על מאכן ואילך.

המשך ההערות מפסקי דינים

ס' צ' ס' ק"כ כ"ה"ג במכרה נכסי מלוג בחיי בעלה ומתה האשה שהבעל מוציא מיד הלקוחות ואם המעות קיימים מחזירים, אבל אם אין המעות קיימים הגם שחלפי אותם מעות קיים הרי הם של בעל, עיי"ש. [14] שם סעיף ב'. [15] סמ"ע שם ס"ק ב'. [16] ראה ס' תכ"ד סעיף י', ערוך השולחן ס' שמ"ט סעיף ב'. [17] ראה שו"ת כתב סופר או"ח ס' קכ"ו. [18] ס' שמ"ט סעיף ג' בקטן וכתב הסמ"ע ס"ק ו' דה"ה בחרש ושו"ט דבשלשתן פגיעתן רעה. [19] שם, וערוך השולחן סעיף א', וראה הערה 13 שזה תליא בפלוגתא, ודין החלפי שייך בקטן אבל לא בחרש ושוטה, ועיין ס' רל"ה סעיף ג', וסמ"ע ס' מ"ג ו"ש"ך ס"ק ז'. וכל זה מפני שהבעלים נוטלים את שלהם. [20] שם סעיף ג', ובערוך השולחן סעיף א' סתם שבכל אופן פטור אם אינו בעין, וכ"כ ערך ש"י שאפילו אם נהנה פטור ורק בס' רל"ה סעיף ט"ו בלווה אם נהנה חייב לשלם כדי שילוהו בעת דחקו, עיי"ש. [21] פתחי תשובה שם ס"ק ב' משו"ת שבות יעקב ח"א ס' קע"ז ע"פ ס' רל"ה הנ"ל, שכל שנהנה ממון כגון שלוה למזונותיו שחייב לשלם כשהגדיל, ורמ"א או"ח סוסי' שמ"ג מהרא"י, והשיג על שו"ת בית יעקב ס' ג', עיי"ש, וע"ר ר"ש ב"ק פרק ח' ס' ט' בהג"ה מא"ז וטו"ז או"ח ס' שמ"ג ס"ק ב' וההגות חתם סופר חו"מ שם. [22] תרצ"ב, והובא בשו"ת שבות יעקב הנ"ל. [23] ראה רמב"ם הל' תשובה פרק ב' הל' ט' שכתב זה בגזלו, ולא הזכיר גנבו, דהעיקר בקשת מחילה היא בגזילה שנעשה בפרהסיא ובוודאי ידע מהגזילה אבל בגניבה לא פסיקא ליה, אבל אף בגניבה אם נודע חייב לבקש מחילה כדמוכח ברמב"ם פרק ד' הל' ג' שמנה את הגונב מהגנב, בין אלה שא"ל לחזור בתשובה שצריך לבקש מחילה ואינו יודע למו, עיי"ש, דהיינו מפני שמסתבר שכבר נודע לגנבו, וע"ר שו"ת אגרות משה חו"מ ח"א ס' פ"ח.